

ПАЧОСЬКИЙ ЙОСИП КОНРАДОВИЧ – ВЧЕНИЙ-НАТУРАЛІСТ

М.В. Круть

*Інститут захисту рослин Національної академії аграрних наук України,
вул. Васильківська, 33, м. Київ, 03022, Україна, E-mail: plant_prot@ukr.net*

Виповнилося 150 років від дня народження Пачоського Йосипа Конрадовича – видатного вченого-натураліста, ботаніка, зоолога-ентомолога, еколога, одного із засновників природоохоронної справи в Україні.

Народився Й.К. Пачоський 8 грудня 1864 р. в м. Белгороді Заславського повіту Волинської губернії (нині Дубновський район Рівненської області) у родині поляків. Навчався в реальному училищі в м. Рівне, звідкіль перейшов в училище землеробства та садівництва в м. Умань. Ще в молоді роки у Йосипа Конрадовича проявився інтерес до живої природи. У 1887 р. він був прийнятий до Київського товариства природознавців. Одночасно обіймав посаду лаборанта у Київському університеті, де на формування його, як майбутнього ученого, мали великий вплив відомий ботанік І.Ф. Шмальгаузен і зоолог М.В. Бобрецький. Спочатку Й.К. Пачоський займався вивченням флори і фауни в околицях м. Володимира-Волинського, а протягом 1888–1894 рр. досліджував флору Астраханської губернії, Донської області, Північного Кавказу, частково Криму, Полтавської, Волинської та Подільської губерній, Полісся, східної частини Польщі і інших районів. Впродовж 1894–1895 рр. Й.К. Пачоський працював у Петербурзькому ботанічному саду, виконуючи обов'язки охоронця музею. Згодом, до 1897 р., був асистентом кафедри ботаніки Сільськогосподарського інституту в м. Дубляни (поблизу м. Львова). Читав лекції із садівництва та ботаніки, займався флористичними дослідженнями Полісся, Східної Буковини, Угорщини, північної частини Бессарабії тощо (Манойлова, 1968; Пузанов, 1965).

Восени 1897 р. Й.К. Пачоський був запрошений Херсонською земською управою на посаду губернського ентомолога. Його завданням було систематичне дослідження природи Херсонської губернії, на підставі чого можна було б здійснювати практичні заходи щодо боротьби з шкідниками сільського господарства – комахами, гризунами (мишами, ховраками), а також з паразитарними грибами. У м. Херсоні він заснував ентомологічний кабінет, де за порівняно короткий період представив величезний матеріал майже з усієї губернії. Тут Й.К. Пачоський прожив 25 років. З повною силою розкрився тут його талант,

як організатора, дослідника, теоретика. Кращі наукові праці були написані ним саме в цей період. Багаторазові відвідування Асканії-Нової з метою спостереження за розвитком флори та численні екскурсії по території Херсонської губернії забезпечили вченому славу, як видатного знавця природи, зокрема рослинності півдня Росії. До того ж його можна вважати одним із ініціаторів охорони природного комплексу степових територій. Для популяризації відомостей про шкідливих комах регіону Й.К. Пачоський друкував статті в газеті «Юг» та в «Известиях Елисаветградского сельского хозяйства», публікував загальнодоступні брошури, інструкції, виступав з доповідями на нарадах та з'їздах, щорічно публікував звіти про свою діяльність в «Сборнике Херсонского земства». У 1898 р. Й.К. Пачоський брав участь у X з'їзді природознавців та лікарів з метою обміну досвідом зі спеціалістами з прикладної ентомології. Він розумів, що шкідників сільського господарства потрібно вивчати не окремо, а в складній взаємодії з іншими організмами цілісної природної системи. У цьому зв'язку у 1898 р. був заснований Природничо-історичний музей Херсонського земства. Колекції музею безперервно поповнювалися зібраннями самого вченого, а також надходженнями від установ, окремих осіб (мисливців, риболовів, сільських господарів) та вчених-краєзнавців. У 1905 р. Й.К. Пачоський став завідувачем цього музею (Окрилені..., 2009; Пузанов, 1965). У 1910 р. Й.К. Пачоський брав участь у XII з'їзді російських природознавців (м. Москва), а в 1913 р. — в петербурзькій нараді щодо ґрунтово-ботанічного обстеження кормових угідь Росії, в нараді щодо природничо-історичного обстеження Подільської губернії (м. Кам'янець-Подільський), в засіданні I Всеросійського з'їзду з прикладної ентомології (м. Київ).

У вересні 1923 р. Й.К. Пачоський від'їхав до Польщі. Він був направлений у Біловезьку пущу, де впродовж двох років завідував Біловезьким парком (резерватом). Найважливішою працею вченого за цей період є велике зведення «Lasy Białołęży» (Познань, 1930), що є підсумком п'ятирічних спостережень по типології лісу цього

величезного масиву. З 1925 р. Й.К. Пачоський працював у Познанському університеті на математико-природничому факультеті, обіймаючи посади старшого співробітника, завідувача кафедри систематики та географії рослин. Він зробив великий внесок в дослідження флори Балкан та значної території Польщі (Манойлова, 1968; Мельник, 2004). Саме тут йому було присвоєне звання заслуженого професора. 1931 р. Й.К. Пачоський вийшов у відставку і поселився в Серославі, поблизу Познані. Під час окупації Польщі німцями він був виселений із садиби та позбавлений можливості займатись науковою роботою. Помер Йосип Конрадович 14 лютого 1942 року.

Як зазначалося вище, в діяльності Й.К. Пачоського чільне місце займали ентомологічні дослідження. Першою із його наукових праць цього профілю була стаття «О фауне перепончатокрылых насекомых (Hymenoptera) Киевской и Волынской губерний». Коротке дослідження молодого вченого було результатом обробки ентомологічних колекцій Київського університету. Він відмітив незначне вивчення комах південного заходу Росії, особливо перетинчастокрилих, у список яких включив 437 видів, у тому числі 205 видів їздців родини Ichneumonidae та 2 описаних ним нових види. Працюючи на посаді губернського ентомолога на Херсонщині, Й.К. Пачоський зробив величезний внесок у розвиток сільськогосподарської ентомології. Прекрасне уявлення про розмах його діяльності дають щорічні (1897–1922 рр.) звіти під заголовком «Обзор врагов сельского хозяйства». Вони містять інформацію про шкідників польових культур (хлібний жук кузька, ковалики, оленка мохната, прус, стеблова, зернова, льонова, яра та озима совки, вусач польовий, кравчик, коренева попелиця, гессенська муха, трипси, карликова кобилка, акацієвий червець) і плодкових садів (бруньковий довгоносик, букарка, казарка, кільчастий шовкопряд, золотогоуз, яблунева та плодова міль).

Й.К. Пачоський є основоположником агротехнічного методу боротьби з шкідниками вирощуваних рослин. В цьому плані він розробляв та пропагував метод оранки

полів безпосередньо після збирання врожаю, чому і присвятив ряд наукових праць. Відмітив, що боротьбу з тим чи іншим шкідником легше проводити тоді, коли він знаходиться в самому безпомічному стані. У своїй брошурі «Механическая обработка почвы как лучшее средство борьбы с врагами хлебных злаков» (1900 р.; перевидана у 1911 р.) ретельно розглянув різні типи оранки й зробив висновок, що найсуттєвіше значення для винищення шкідливих комах має літня оранка безпосередньо після збирання злакових культур із швидким та глибоким заорюванням пожнивних решток. До того ж виволочених плугом личинок шкідників знищує багато птахів (мартини, дерихвости, пролітні сивки). Відмічене також знищення лялечок кузьки, озимої совки та яєць оленки під час пізньої весняної оранки, яку можна здійснювати тільки на парових полях. Вчений доказав відсутність належного ефекту проти шкідливих комах ранньовесняної неглибокої та пізньої осінньої оранки. В цілому ж обробіток ґрунту негативно впливає на багатьох шкідників польових культур (Васильєв, 1996; Пузанов, 1965). Високо оцінюючи метод механічного обробітку ґрунту, Й.К. Пачоський не ігнорував і хімічних методів боротьби з шкідниками та хворобами рослин. Ним видано понад 9 брошур та настанов по застосуванню паризької зелені й інших отрутних сумішей – бордоської рідини, швейнфуртської зелені та ін. Найбільш ефективним заходом проти мишоподібних гризунів він вважав застосування миш'якових препаратів.

Й.К. Пачоський опублікував багато газетних статей та 18 брошур, присвячених окремим видам найбільш важливих шкідників поля, саду, городу, виноградників – кузьці, оленці, стебловій совці, озимому черву, лучному метелику, ріпаковому листоїду, гессенській мусі, хлібному пильщику, люцерновому клопу, бруньковому довгоносику та багатьом іншим. Так, наприклад,

у популярній брошурі «Гессенская муха, или хлебный комарник (*Cecidomya destructor*) він ретельно охарактеризував цього шкідника (стадії розвитку, кількість генерацій, пошкодження рослин). Як радикальний метод боротьби з названим видом, рекомендував здійснювати заорювання стерні, в якій знаходяться несправжні кокони гессенської мухи, на велику глибину. В науковій праці «Защита фруктовых деревьев от почкового долгоносика» повністю розкриті особливості цього небезпечного шкідника та рекомендовані ефективні заходи боротьби з ним. Важливо звернути увагу і на біологічний підхід Й.К. Пачоського до боротьби з шкідниками сільського господарства. Так, не заперечуючи значення вищеназваних заходів, а також боротьби з шкідниками шляхом їх ручного збору (наприклад, оленки) тощо, він рекомендував охорону природних степових біотопів (сінокоси, балки) та створення узлісь, садів із терену, дикої степової вишні й інших рослин, як місць розмноження ентомофагів. З цією метою піднімалось питання захисту птахів, що здатні масово знищувати тих чи інших шкідників.

Заслуги Й.К. Пачоського були оцінені ще за життя. Свідомством тому є названі на його честь 7 видів рослин і рід комах. В Познанському університеті зберігається спеціальний архів вченого – це його праці, рукописи і фотографії. В ботанічному саду Познанського університету та в Біловезькій Пущі встановлені спеціальні знаки. В краєзнавчому музеї в м. Херсоні відкрито меморіальну кімнату Й.К. Пачоського. За ініціативою цього музею та Херсонського відділення Українського ботанічного товариства, починаючи з 1989 р., в м. Херсоні проводяться наукові читання, присвячені пам'яті видатного ученого (Манойлова, 1968; Мельник, 2004). Загалом, науковий спадок Й.К. Пачоського складає понад 300 праць.

Література

- Васильев В.П. История защиты растений от вредителей и болезней в Украине / В.П. Васильев, М.П. Лесовой. – К.: Аграрна наука, 1996. – 131 с.
- Манойлова Г.В. Видный естествоиспытатель-энтомолог / Г.В. Манойлова, Е.И. Коваленко // Защита растений. – 1968. – № 6. – С. 61.

- Мельник В.И. Иосиф Конрадович Пачоский (к 140-летию со дня рождения) / В.И. Мельник // Ботанический журнал. — 2004. — Т. 89, № 4. — С.672–679.
- Окрилені наукою: вчені-природознавці Херсонщини: бібліографічний довідник. / укл. Попова Н.О. Вип. 1.— Херсон: Херсонська обл. бібл. для юнацтва ім. Б. Лавренюва, 2009. — 32 с.
- Пузанов И.И. Выдающийся натуралист И.К. Пачоский (1864–1942) / И.И. Пузанов, Т.М. Гольд. — М.: Наука, 1965. — 88 с.

Список найважливіших наукових праць Й.К. Пачоського з ентомології та захисту рослин:

- К вопросу о вредных насекомых Херсонской губернии. — Сб. Херсонского земства, 1889, № 5 (Доклад губернского энтомолога И.К. Пачоского).
- Материалы для фауны Hemiptera, Heteroptera Юго-Западной России. — Записки Киевского об-ва естествоиспытателей, 1889, т. X, вып. 2.
- Наставление для борьбы со стеблевой совкой. — Херсон, 1898; Изд. 2, Херсон, 1912.
- Краткий обзор вредителей сельского хозяйства за весенние месяцы 1898 г. — Газета «Юг», 30 мая 1898.
- Обзор вредителей сельского хозяйства за июнь. — Газета «Юг», 11 июля 1898 г.
- Наставление для борьбы со стеблевой совкой. — Херсон: Херсон. губ. зем. упр., 1898.
- Отчет о деятельности губернского энтомолога и обзор врагов сельского хозяйства Херсонской губернии за 1888–1899 гг. — Херсон (без указания года).
- Стеблевая совка в Херсонской губернии. — Газета «Юг», 22 мая 1898 г.
- Таврический земский энтомологический кабинет (Отчет губернского энтомолога И.К. Пачоского о командировке в г. Симферополь). — Сб. Херсонского земства, 1898ю — № 2, февраль.
- Обзор врагов сельского хозяйства Херсонской губернии (Отчет губернского энтомолога). — Сб. Херсонского земства за 1898–1904 гг. — (1899, № 12; 1900, № 11; 1901, № 10; 1902, № 9; 1903, № 10; 1904, № 10).
- Обзор врагов сельского хозяйства Херсонской губернии и отчет по Естественному-историческому музею за 1905–1906 гг.
- Отчеты Херсон. губ. зем. упр. — Херсон, 1906–1916.
- К вопросу о борьбе с хлебным жуком и другими вредными для полеводства насекомыми. — Газета «Юг», 6 июля 1899 г.
- Враги сельского хозяйства. — Газета «Юг», 5 июня 1899 г.
- Враги садоводства в Тираспольском уезде. — Газета «Юг», 17 апреля 1899 г.
- Враги сельского хозяйства в Херсонском уезде. — Газета «Юг», 30 апреля 1899 г.
- Обзор врагов сельского хозяйства Херсонской губернии за 1898–1899 гг. — Зап. Об-ва с. х. Южной России, 1899, № 10, 11.
- Озимый червь. — Газета «Юг», 16 октября 1899 г.
- Стеблевая совка и косяника. — Газета «Юг», 19 мая 1899 г.
- О фауне перепончатокрылых насекомых (Hymenoptera) Киевской и Волынской губерний. — Зап. Киевск. об-ва естествоисп., т. X, 1899, вып. 1.
- Наставление к употреблению парижской зелени и других ядовитых составов для уничтожения вредных насекомых. — Херсон, 1900.
- Оленка мохнатая и борьба с нею. — Херсон, 1900.
- Парижская зелень и другие ядовитые составы, как средство для уничтожения вредных насекомых. — Сб. Херсонского земства, 1900, № 4.
- Защита фруктовых деревьев от почкового долгоносика. — Херсон, 1900.
- Защита фруктовых деревьев от почкового долгоносика. — Газета «Юг», 7 марта 1900 г.
- Луговой мотылек. — Газета. «Юг», 14 июня 1900 г.

- Механическая обработка почвы, как лучшее средство борьбы с врагами хлебных злаков. — Зап. Об-ва с. х. Южной России, 1900, № 9, № 11. Отд. издание — Одесса, 1900.
- По поводу корреспонденции из Царево-Дара о вредных насекомых. — Газета «Юг», 29 апреля 1900 г.
- Рапсовый листоед. — Газета «Юг», 18 мая 1900 г.
- О борьбе с хлебным жуком в Херсонской губ. в 1900 году. — Зап. Об-ва с. х. Южной России, 1901, № 2, № 3-4.
- Хлебный жук или кузька (*Anisoplia austriaca*). — Сб. Херсонского земства, 1901, № 5; второе издание: Херсон, 1912.
- Как бороться с гессенской мухой. — Изв. Елисаветградского об-ва с. х., 1902, № 33.
- Краткий обзор врагов сельского хозяйства за весенний период. — Газета «Юг», 25 мая 1902 г.
- Об организации борьбы с вредителями винограда. — Зап. Об-ва с. х. Южной России, 1902, № 11-12.
- Виноградные болезни: милдиу и перепелица. — Сб. Херсонского земства, 1903, № 4. Отд. изд. — Херсон, 1903.
- Гессенская муха, или хлебный комарник (*Cecidomya destructor*). — Херсон, изд. Херсон. губ. зем. упр., 1903; Изд. 2: Херсон, 1910; Изд. 3: Херсон, 1912.
- Гессенская муха, или хлебный комарник (*Cecidomya destructor*). — Сб. Херсонского земства, 1903, № 2.
- Гессенская муха, или хлебный комарник (*Cecidomya destructor*). — Листок для борьбы с болезнями растения, 1903, № 7-10.
- Милдиу. — Газета «Юг», 28 июня 1903 г.
- Наставление к употреблению ядовитых составов для уничтожения вредных насекомых и грибов. — Сб. Херсонского земства, 1903, № 3.
- О новых способах лечения и защиты растений. — Газета «Юг», 4 июля 1903 г.
- Об организации борьбы с вредителями винограда. — Тр. съезда виноградарей и виноделов в Одессе (с 9-15 февраля 1903 г.). — Одесса, т. II, 1903 (Материалы к съезду).
- Еще по поводу издания обязательного постановления об уничтожении «гнезд» златогузки. — Изв. Елисаветградского об-ва с. х., 1904, № 16.
- Из поездки по Елисаветградскому уезду. — Изв. Елисаветградского об-ва с. х., 1904, № 11.
- Хлебный жук в 1904 году. — Изв. Елисаветградского об-ва с. х., 1904, № 16.
- По поводу агрономического совещания в Одессе в феврале 1905 г. — Изв. Елисаветградского об-ва с. х., 1905, № 8.
- Краткое наставление к употреблению парижской зелени, бордоской жидкости и некоторых других составов для защиты растений. — Херсон, 1907; Изд. 4: там же, 1909.
- Методы защиты растений от вредных насекомых (Критический очерк). — Зап. Об-ва с. х. Южной России, 1908, № 1-2; № 3-4.
- Обработка почвы, как средство борьбы с вредными полевыми насекомыми. — Херсон, 1909; Изд. 2: Херсон, 1911.
- Наставление к употреблению ядовитых составов для защиты растений. — Херсон, Херсон. губ. зем., 1910; Изд. 2: там же, 1912.
- О сельскохозяйственной энтомологии и фитопатологии. — Тр. обл. съезд представителей земств и сельских хозяев юга России, 1910, т. II. Доклады.
- Краткое наставление к употреблению «парижской зелени». — Херсон, 1911.
- Хлебный пилильщик (*Serphus rugmaeus*). Херсон, 1912.
- Оленка мохнатая и борьба с нею. Изд. 2. — Херсон, 1912; Изд. 3, доп. — Херсон, 1913.
- Обзор врагов сельского хозяйства Херсонской губ. за 1911 год. — Зап. Об-ва с. х. Южной России, 1912, № 1-2.
- Наставление к употреблению составов для защиты растений. Изд. 2. — Херсон, 1912.
- Новый враг люцерны — люцерновый клоп (*Adelphocoris lineatus* Goese). — Изв. Елисаветградского об-ва с. х., 1913, № 5.

- Насекомые, повреждающие кукурузу. – Херсон, Херсон. губ. зем., 1913; Изд. 2. – Херсон, 1914.
- О сельскохозяйственной энтомологии и фитопатологии (Доклад). – Тр. совещ. по с.-х. опытному делу, происходившего 10–17 февраля 1913 г. при ГУЗ и З, вып. 3.
- Краткое наставление к употреблению швейнфуртской зелени. Изд. 2. – Херсон, Херсон. губ. зем., 1914.
- О гусеницах, поедающих листья плодовых деревьев. Изд. 2. – Херсон, 1914.
- Nieco o kornicu (*Jps typographus*) – Przegląd leśniczy. Poznań, 1924, Październik.
- Narośla (*Cocidia*) zebrane na roślinach w okolicy Wilna i Grodna. – Kosmos, 1926.
- Uszkodzenia w sadach, spowodowane chłódami wiosennymi w 1938 r. – Polska gazeta ogrodnicza, 1939, N 3.
- Dynamika uszkodzeń mrozowych naszych drzew owocowych. – Streszczenie pracy w Sprawozd. Pozn. Tow. Przyj. za lata, 1945–1946.
- Dynamika uszkodzeń mrozowych drzew owocowych. – Prace Komisji nauk. roln. i leśnych Pozn. Tow. Przyj. Nauk., 1952, t. 1, zesz. 6.